

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЩО ВЧИНЕНО ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (СПІЛЬНОТАМИ)

PECULIARITIES OF THE SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL MEANS, COMMITTED BY CRIMINAL ORGANIZATIONS (COMMUNITIES)

Тютюнник Р.С., аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню предмету доказування під час розслідування легалізації (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом. Адже, сприйняття особливостей обставин, які підлягають доказуванню, як самостійного елемента криміналістичної методики, відрізняється від криміналістичної характеристики всіх інших елементів. Оптимальне розташування цього елемента криміналістичної методики – після викладу криміналістично значущих особливостей (криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень) відповідної категорії діянь. У цьому випадку він передує викладу подальших (деталізуючих та конкретизуючих) елементів методики, спеціально призначених для оптимізації організації розслідування та підвищення результативності проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Зважаючи на криміналістичну характеристику даного кримінального правопорушення у статті визначено коло обставин, які підлягають доказуванню та становлять його предмет. Встановлено, що обставини, які підлягають доказуванню напругу залежать від вихідного злочину та роду діяльності злочинної організації (спільноти).

Предмет доказування в кримінальних провадженнях є науковою та слідчо-судовою проблемою, рішення якої дозволяє досягнути мети розслідування та полегшити судовий розгляд, в тому числі при розслідуванні кримінальних правопорушень пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, що вчинено злочинними організаціями (спільнотами). Правильне визначення предмету доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених злочинними організаціями (спільнотами) є надзвичайно важливим, адже вимагають не тільки встановлення обставин вчинення легалізації (відмивання) майна, а й обставин, що свідчать про організований характер кримінального правопорушення.

Сам процес доказування, під час розслідування даного виду кримінальних правопорушень, є складним та таким, що здійснюється шляхом застосування системи дій, спрямованих на збір доказів щодо протиправної діяльності злочинної організації (спільноти). А отже, суб'єкт доказування повинен дотримуватися процесуально-правових вимог, які відповідають предмету доказування кримінальних правопорушень даної категорії, таких як цілісність комплексу злочинної діяльності злочинної організації (спільноти); необхідність доказування діяльності організаторів злочинної організації (спільноти); доказування факту системи домовленості між учасниками злочинної організації; встановлення та доказування загальної для всіх учасників злочинної організації мети, яка полягає в легалізації майна, одержаного злочинним шляхом.

Ключові слова: докази, предмет доказування, легалізація майна, відмивання, кримінальне правопорушення, обставини, які підлягають доказуванню, криміналістична характеристика, злочинна організація.

The article is devoted to the study of the subject of evidence during the investigation of legalization (laundering) of property obtained by criminal means. After all, the perception of the specifics of the circumstances to be proven as an independent element of the forensic method differs from the forensic characteristics of all other elements. The optimal location of this element of forensic methodology is after the presentation of forensically significant features (forensic characteristics of criminal offenses) of the relevant category of acts. In this case, it precedes the presentation of further (detailing and concretizing) elements of the methodology, specially designed to optimize the organization of the investigation and increase the effectiveness of individual investigative (search) actions.

Taking into account the forensic characteristics of this criminal offense, the article defines a circle of circumstances that are subject to proof and constitute its subject. It was established that the circumstances to be proven directly depend on the original crime and the type of activity of the criminal organization (community).

The subject of proof in criminal proceedings is a scientific and investigative-judicial problem, the solution of which makes it possible to achieve the goal of the investigation and facilitate the trial, including in the investigation of criminal offenses related to the legalization (laundering) of property obtained by criminal means, committed by criminal organizations (communities). The correct definition of the subject of proof during the investigation of criminal offenses committed by criminal organizations (communities) is extremely important, because they require establishing not only the circumstances of committing the legalization (laundering) of property, but also the circumstances that testify to the organized nature of the criminal offense.

The process of proving itself, during the investigation of this type of criminal offense, is complicated and is carried out through the application of a system of actions aimed at collecting evidence on illegal activities of a criminal organization (community). Thus, the subject of proof must comply with procedural and legal requirements, which correspond to the subject of proof of criminal offenses of this category, such as integrity of the complex of criminal activity of a criminal organization (community); necessity of proof of activity of organizers of a criminal organization (community); evidence of the system of agreement between participants of a criminal organization; establishing and proving a common goal for all participants of a criminal organization, which consists in legalization of property obtained by a criminal way.

Key words: evidence, object of proof, legalization of property, money laundering, criminal offense, circumstances to be proven, forensic characteristics, criminal organization.

Коло питань, визначених Кримінальним процесуальним кодексом, в науці формулюється як предмет доказування та, здебільшого, окреслює так звану інформаційну основу кримінального судочинства даної категорії кримінальних правопорушень.

Проблемам доказування приділено багато уваги вітчизняними науковцями, так в своїх працях дане питання вивчали О.М. Бандурка, В.І. Галаган, В.П. Гмирко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.І. Іщенко, Є.Г. Коваленко,

Є.Д. Лук'янчиков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, М.А. Погорєцький, В.О. Попелюшко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило та інші вчені-процесуалісти. Окремі елементи предмету доказування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом досліджували В.Ф. Антипенко, Л.І. Аркуша, В.І. Василичук, А.Ф. Волобуєв, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, В.С. Зеленецький, О.Д. Комарова, О.Є. Користін, В.В. Крутов, Д.Й. Никифор-

чук, М.В. Салтевський, М.П. Стрельбицький, О.В. Халін, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько. Однак питання вчинення легалізації майна, злочинною організацією (спільнотою) залишається не достатньо дослідженими сьогодні.

Закріплений в законі перелік обставин, які підлягають доказуванню, визначає в необхідній й достатній формі всі дії, які здійснюються органами досудового розслідування та суду щодо доказування вини суб'єкта кримінального правопорушення. В той самий час не правильно розуміти доказування як рушійну силу всього кримінального процесу. В науковій літературі такою рушійною силою визнається інший феномен, а саме кримінальне переслідування. Варто погодитися з В.Я. Горбачевським, який зазначає, що саме кримінальне переслідування приводить в рух весь процес розслідування та визначає зміст і напрямок його здійснення [2, 46–59].

На думку Ю.М. Грушевого предметом доказування є коло юридично значущих обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування та розгляду кримінального провадження з метою прийняття законних і обґрунтованих проміжкових і остаточних рішень [3, 89]. А отже, є підстави вважати, що предмет доказування може розглядатися як специфічна методологічна рамка. З одного боку, вона обмежує діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а з іншої – направляє цю діяльність. При чому діяльність в даному випадку вживається саме в методологічному сенсі, як чітко унормована кримінальним процесуальним законом система необхідних процесуальних дій органів досудового розслідування щодо збору, дослідження та оцінки доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених злочинною організацією (спільнотою).

З цього приводу методологічна рамка передбачає чітку організовану систему процесуальних дій таких осіб, які відповідно до закону уповноважені здійснювати збір інформації та фактів. Це слідчий, прокурор, суд, які здійснюють процес доказування за участі інших учасників кримінального судочинства в передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку.

Звертаючись до аналізу імперативної норми ст. 91 КПК України, варто відмітити, що законодавець в ній визначив обставини які підлягають доказуванню в усіх випадках під час здійснення досудового розслідування, до яких відносяться:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [5].

Відповідно існуючих концептуальних положень криміналістичної методики, особливості обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування легалізації (відмивання) майна, отриманих злочинним шляхом, є одним із високо інформативних її елементів [7, 102]. Це підтверджують також науковці, які приділили у своїх працях спеціальне увагу предмету доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з легалізацією (відмиванням) майна, здобутого кримінальним шляхом.

Під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються злочинною організацією або спільнотою, слідчому, прокурору необхідно враховувати сутність предмету доказування, залежно від виду кримінального правопорушення та дотримуватися ряду специфічних кримінально-правових вимог, а саме:

- 1) вести розслідування не окремо взятих епізодів злочинної діяльності злочинних груп загалом, а цілісного комплексу злочинної діяльності злочинної спільноти;
- 2) особлива увага при доказуванні повинна приділятися доведенню злочинної діяльності організаторів злочинної спільноти;
- 3) важливою вимогою доказуванню кримінальних правопорушень, вчинених злочинною спільнотою, є встановлення та доведення факту попередньої згоди (системи домовленостей) між учасниками злочинної організації, а також доведення змісту таких домовленостей незалежно від часу їх укладання;
- 4) злочинна організація (спільнота) – це така форма об'єднання злочинної діяльності їх учасників, при доведенні якої як одне з першочергових завдань, що стоять перед органами досудового розслідування, прокуратури та суду, є встановлення та доведення спільної для всіх учасників злочинної організації мети, що полягає у прагненні досягти спільного злочинного результату [1, 155–168].

Отже, зміст обставин доказування, як елемента криміналістичної методики, є результатом поєднання загального предмета доказування, встановленого у ст. 91 КПК України [5], та ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України [4], крім того, враховуючи нерозривний зв'язок легалізації майна, здобутого злочинним шляхом з кримінальним правопорушенням предикатного характеру, внаслідок якого безпосередньо винними особами були отримані матеріальні цінності, предмет доказування. Легалізація (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом неминує відчувати на собі вплив так званого предикатного діяння.

З одного боку, ознаки предикатного діяння конкретизують деякі обставини легалізації незаконно здобутого майна, з іншого боку, доказова база, отримана під час розслідування предикатного діяння, одночасно слугує важливим засобом встановлення безпосередніх обставин легалізації майна, одержаного незаконним шляхом, наприклад, що стосується визначення предмета злочинного внаслідок надання правомірного характеру володіння, користування та розпорядження легалізованими матеріальними цінностями [7, 99].

Отже, щодо доведення події кримінального правопорушення, то аналіз емпіричних джерел свідчить, що слідчими завжди збирається достатня сукупність доказів, що підтверджують саме незаконність походження коштів чи інших матеріальних цінностей. Разом з тим, незаконний характер надходження у розпорядження особи коштів може бути встановлений, у тому числі, в результаті аналізу доказової інформації, підтверджує обставини вчинення так званого основного кримінального правопорушення. А саме, документи та інші відомості, що відображають обставини укладених угод, спрямованих на вступ у розпорядження певної особи певних матеріальних ціннос-

тей, несуть на собі інформацію про злочинному характері надходження коштів. Інші документи, що підтверджують укладання певною особою різних угод, найчастіше – економічно необґрунтованих, – також свідчать про наміри винного здійснити подальший рух коштів з метою штучного надання їм видимості правомірної форми.

Традиційно подія кримінального правопорушення, у тому числі і легалізації майна, здобутого злочинним шляхом (в результаті скоєння злочину), передбачає певну сукупність просторово-часових факторів, а саме, час та місце скоєння конкретних угод, фінансових операцій, з метою надання правомірного характеру цих матеріальних цінностей. Типовим місцем укладання угод є офісні приміщення організацій, фінансових компаній, а також приміщення державних органів, наділених реєструючими повноваженнями (наприклад, у сфері земельних відносин, нерухомості).

Слід враховувати, що документи на укладання фіктивних угод або фінансових операцій нерідко можуть складатися і в інших місцях, а саме приміщенні підставної організації, за місцем проживання особи, що скоює протиправне діяння чи інших осіб, які діють в його інтересах.

Час здійснення легалізації не обов'язково являє собою точне визначення часу доби, коли була здійснена операція з надання правомірної форми володінню матеріальними цінностями. У ряді випадків слідчому достатньо визначити тимчасовий діапазон, протягом якого відбувалася серія незаконних операцій. Проте уточнення часу здійснення кожної фінансової операції набуває особливої актуальності, коли легалізація матеріальних цінностей, одержаних незаконно, носить груповий характер, і важливо, при встановленні ролі кожної особи у вчиненні даного кримінального правопорушення.

Оглядаючи електронні копії документів, слід враховувати, що у багатьох випадках такі документи виготовляються заздалегідь, що само собою можна інтерпретувати як підготовку до вчинення зазначеного діяння. Зіставлення дат виготовлення та редагування електронних версій банківських та бухгалтерських документів з датами, зазначеними в остаточних версіях чинних документів, поєднанні з відомостями про місце та час легалізації матеріальних цінностей, отриманих з реєстрів державних органів, що дозволяє встановити дати вчинення незаконних фінансових операцій.

Винність особи у скоєнні легалізації злочинних доходів, як відомо, відноситься до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У цьому аспекті слід визначити намір суб'єкта та виключити його спроби завітрити орган досудового розслідування у правомірному здійсненні ним на свій страх і ризик фінансово-господарської політики та здійснення фінансових операцій на свій розсуд – як суб'єктом вільних економічних відносин. В ході провадження низки слідчих (розшукових) дій: допитів, оглядів, обшуків тощо, необхідно виявити обставини, що підтверджують поінформованість про кримінальне походження матеріальних цінностей. Наприклад, особливості їх зберігання, транспортування, заходи конспірації, маскування, уявлення під інші предмети, що здійснюються суб'єктами під час передачі цих матеріальних цінностей. Крім наміру, до суб'єктивної сторони злочину належить мотив його вчинення, який також потребує доведення. Як показує дослідження, провідними мотивами легалізації матеріальних цінностей, отриманих незаконно, є корисливі мотиви. У цьому контексті необхідно сформувати доказову базу, що підтверджує наявність корисливої зацікавленості та корисливої мети. Про це свідчить отримання винним певних благ, переваг, доходів у результаті здійснення фінансових операцій.

Від наміру та мотивації необхідно відрізнити мету скоєння кримінального правопорушення. Під час здійснення аналізу вказаних діянь зрозуміло, що мета кримінального правопорушення полягає у скоєнні фінансових операцій

та інших угод із матеріальними цінностями, набутими незаконним шляхом, саме для імітації правомірного характеру володіння, користування та розпорядження цими матеріальними цінностями, виступає обов'язковим елементом суб'єктивної сторони, а отже – обов'язковим елементом переліку обставин, що підлягають доказуванню [3, 88–91].

Наступним елементом, що потребує доведення, є визначення точного розміру матеріальних цінностей, отриманих злочинним шляхом та згодом легалізованих. Це також необхідно для констатації ознак легалізації (відмивання) майна, здобутого внаслідок скоєння кримінального правопорушення, шляхом скоєння фінансових операцій та інших угод, вчинених злочинною організацією у великому або особливо великому розмірі, сума якого індексується законодавцем відповідно до умов, що змінюються.

Для вирішення цього завдання необхідно встановити весь перелік майна, придбаного незаконним шляхом, його найменування, вид, що характеризує дані, вартість, місцезнаходження, статус, формальних та реальних власників. Отримання зазначеної групи інформації є можливим шляхом вивчення банківських та бухгалтерських документів, офісної техніки, направлень запитів до різних державних органів, які ведуть реєстрацію та облік певних об'єктів, а також шляхом призначення ревізій [6, 533–540].

Аналогічним чином, у матеріалах кримінального провадження повинні бути докази, що підтверджують наявність усіх обставин, які підлягають доказуванню, відповідно до ст. 91 КПК України. Поряд із комплексом загальних обставин, буквально передбачених кодексом, у поєднанні з усіма іншими ознаками складу кримінального правопорушення, він обов'язково повинен відображати й так звані специфічні обставини:

- факт усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення зв'язку між матеріальними цінностями, які надійшли в його розпорядження зі скоєним злочином;
 - ступінь участі кожного суб'єкта у здійсненні кожного етапу вчинення злочинного діяння в контексті групового чи організованого процесу легалізації (відмивання) майна, здобутого внаслідок скоєння злочину;
 - спосіб надходження матеріальних цінностей у розпорядження легалізаторів (особливо якщо придбання злочинним шляхом (внаслідок вчинення злочину) матеріальних цінностей здійснювалося іншими особами);
 - вид, розмір, найменування, асортимент, кількість матеріальних цінностей, що є предметом легалізації (відмивання);
 - хронологічний перелік фінансових операцій та інших угод, скоєних з метою надання правомірного виду володінню, користуванню та розпорядження матеріальних цінностей: вид операцій та угод, в яких беруть участь сторони, предмет та розмір кожної угоди, обставини їх укладання (час, місце, супутні фактори та умови);
 - факт та обставини виконання договірних умов (зобов'язань) за даними угодами;
 - загальний розмір коштів, загальна вартість інших матеріальних цінностей, легалізованих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;
 - обставини, що підтверджують наявність у суб'єктів вчиненого кримінального правопорушення мети, що полягає у наданні правомірного характеру володінню, користуванню та розпорядження матеріальними цінностями, отриманими внаслідок вчинення злочину.
- На жаль, за явної наявності у дія винних осіб ознак легалізації (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом, слідчі здійснюючи досудове слідство на початковому етапі допускають прогалини та неточності під час встановлення окремих причин вчинення даного суспільно-небезпечного діяння. Так, часом залишаються недостатньо доведеними: обставини легалізації незаконно здобутого майна, встановлення особи організатора, винуватість у скоєнні зазначеного діяння осіб, членів

злочинної організації, які притягуються до кримінальної відповідальності, спільна мета вчинення кримінального правопорушення, відслідковування кримінального походження матеріальних цінностей, точний розмір заподіяної, кримінальним правопорушенням шкоди.

Висновки. Роль обставин, що підлягають доказуванню, у структурі криміналістичної методики розслідування полягає в тому, що діалектично відображаючи відомості, подані в криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень, виступають своєрідним організаційно-тактичним орієнтиром для слідчого, сприяють повному та всебічному встановленню обставин вчиненого

правопорушення, формування ґрунтовної доказової бази кримінального провадження. Чітке знання повного переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, надає цілеспрямованого характеру кожній слідчій (розшуковій) дії, чим підвищує її результативність та інформативність. Її навпаки, ігнорування цієї інформації сприяє тому, що провадження слідчих (розшукових) дій втрачає системний характер, слідчі втрачають під час їх проведення суттєві для досудового розслідування обставини, а доказова база у кримінальному провадженні неминуче містить неточності, вирізняється поверхневістю та неповнотою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності): характеристика, виявлення, розслідування: монографія. Одеса: Юридична література. 2010. 376 с.
2. Горбачевський В. Я. Кримінальне переслідування як функція кримінального процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 46–59.
3. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посіб. 2-е вид., стереот. К.: КНТ, 2007. 270 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/23414>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Ортинський В. Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 533–540.
7. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.